

2-машғулот

2-мавзу

«Адоват тили»да сўз эркинлиги

Бўлимлари

- "Адоват тили" ва сўз эркинлиги ўртасидаги чегарани аниқлашдаги халқаро амалиёт
- Марказий Осиё мамлакатларида цензуранинг намоён бўлиши, "нафрат сўзлари", сўз эркинлигини бузилишига доир далиллар.

Фанларнинг интеграллашуви

"Конституциявий ҳуқуқ", "Сиёсатшунослик", "Конфликтология", "Журналистика асослари", "Журналист этикаси", "ОАВ этикаси", "Танқидий фикрлаш асослари", "Медиа ва ахборий саводхонлик".

Машғулотнинг мақсади

Когнитив:

- талабалар "сўз эркинлиги" ва "нафрат билан сўзлашиш", "цензура", "норозилик", "дезинформация", "экстремизм", "миллатлараро ва минтақалараро низо" тушунчаларига таъриф беришлари мумкин;
- талабалар контентни баҳолашнинг халқаро амалиёти билан танишадилар;
- талабалар "сўз эркинлиги" ва тақиқланган таркиб ўртасидаги чегарани белгилаш бўйича маҳаллий амалиётни ўрганадилар.

Ижтимоий-эмоционал:

- талабалар ўз ҳаётларида сўз ва сўз эркинликлари ва "нафрат нутқи" ўртасида чегара қаерда чизилганлигини тушунтиришлари мумкин;
- ўқувчилар "адоват тили"нинг шахс руҳий-ҳиссий ҳолатига таъсиридан хабардор бўладилар.

Хулқ-атвор:

- талабалар ўзларининг ифода эркинлиги ва "нафрат сўзларини" ишлатмаслик мотивацияси ҳақидаги позициясини тушунтиришлари мумкин;
- талабалар сўз эркинлигини қандай сақлаб қолиш тўғрисида ўз қарорларини тақдим этишлари ва шу билан бирга мулоқотда "адоват тили"дан фойдаланмасликлари мумкин.

Ўтказиш вақти	1 соат 20 дақиқа
Ўқитиш усуллари	Мунозара, мини-маъруза, слайд-тақдирот, очик ва ёпиқ саволлар, ахборот манбалари билан ишлаш.
Баҳолаш усуллари	Саволлар, ўз-ўзини баҳолаш варақчаси
Асосий тушунчалар	Сўз эркинлиги, фикрини эркин баён этиш, инсон ҳуқуқлари (фуқаролик, сиёсий, умуминсоний), конституция, цензура, миллатлараро низо, минтақалараро низолар, экстремизм, дезинформация, сохта маълумотлар, фейклар.
Керакли ресурслар	Слайдга ёки флипчартга ёзилган дарс мақсадлари, видеопроектор, компьютер, флашкарталар, маркерлар.

Машғулот режаси

1. ЧАҚИРУВ

Керакли материаллар: сўзлар ёзилган карточкалар.

Ўтказиш усуллари.

Ўқитувчи талабалардан "сўз эркинлиги" ва "адоват тили" ибораларини қандай тушунганликларини сўрайди, кейин шахсий ҳаётларидан мисоллар келтиришларини сўрайди. Бундан ташқари, "сўз ва сўз эркинлиги", "нафрат билан сўзлашиш", "цензура", "норозилик", "маълумот олиш", "дезинформация", "экстремизм", "миллатлараро ва минтақалараро низолар" таърифлари муҳокама қилинади.

2. АХБОРОТ БИЛАН ИШЛАШ

Керакли материаллар: маҳаллий ва халқаро тажрибалардан олинган кейслар.

МУҲОКАМА УЧУН САВОЛЛАР:

- Қўшма Штатларда сўз эркинлиги ва меъёр ўртасидаги чегарани қандай аниқладингиз? (кейс мисолида).
- Нима учун дунёдаги ходимларининг ўлимига ва жуда катта салбий муносабатларга қарамай, Франциянинг "Charlie Hebdo" журнали провокацион мақолаларни нашр этишни давом эттирмоқда ва расмий вакилларнинг қўллаб-қувватлашларига сазовор бўлмоқда?
- Цензурани жорий этиш ва сўз эркинлигини чеклаш хавфи қандай? (Курс тингловчиларининг мамлакат шароитлари мисоллари асосида).
- Чекланмаган сўз эркинлиги хавфи борми? Нима учун? (Курс талабаларининг мамлакат контексти мисоллари бўйича).
- Қандай қилиб сўз эркинлиги ва нафрат сўзларини мувозанатлаш мумкин? (Курс тингловчиларининг мамлакат шароитлари мисоллари асосида).

3. ҲАРАКАТ

Керакли материаллар: кейс/гаплар ёзилган карточкалар

Ўқитиш усуллари.

Ўқитувчи талабалардан 3-4 иштирокчилардан ташкил топган кичик гуруҳларни ҳосил қилишни таклиф этади. Сўнгра, уларга ўй-фикрлар ёзилган карточкаларни тарқатиб беради. Талабаларнинг мақсади: ушбу карточкаларга ёзилган кейс намуналаридан "адоват тили"га оид фикрларни топиш ва уларни иложи бўлса "келишув тилига"га айлантириш, сўнгра, натижаларни умумий гуруҳга тақдимот қилиш, фикр-мулоҳазаларни муҳокама қилиш ва хулоса чиқаришдан иборат.

Карточкалар учун амалий тадқиқотлар намуналари (хабарларнинг грамматикаси ва муаллифларининг услуби сақланган):

1. Икки халқнинг қардошлик рамзини ифода этган Қирғизистонга Хитой элчиси томонидан гуманитар ёрдам берилиши ҳақидаги хабар остида изоҳ берилган: "Қачондан бери биз қардош халқларга айландик? Хатто буюк Қалиғул ҳам хитойликлар қирғизларнинг биринчи душмани эканлигини таъкидлаган"
2. Тожикистонда бир аскарнинг сигир ўғирлағаб, жиноят содир этганлиги ҳақидаги хабар остида изоҳлар берилган: бечора аскарлар, улар оч-ялонғоч, бунга командирларнинг ўзлари айбдор. Ярамаслар, қачон тўхтайсизлар, бундан кўра ўлганингиз яхшироқ эди"
3. Фойдаланувчиларнинг рус тилида сўзлашувчи қисмининг ўзбек тилининг мавқеини мустақамлаш ҳақидаги салбий муносабати билан боғлиқ постдан цитата: "Улар ханузгача бизнинг мамлакатимизга ўзларининг мустамлакаси, бизга эса, қул сифатида қарашади".
4. Ижтимоий тармоқдаги Қозоғистон университети профессорининг изоҳи: "... аёлларни уриш мумкин, баъзида эса, уриш керак", - деган фикрни билдириб, "кўп хотинликнинг таърафдори" эканлигини таъкидлади.

4. НАТИЖАЛАРНИ ЖАМЛАШ

Талабалар ушбу дарс мавзусини қандай тушунганликларини, уни қандай қабул қилганликларини билиш учун қайта тескари алоқа сифатида "Чақнаш" номли усулдан фойдаланиш таклиф этилади (3-иловага қаранг "Интерфаол таълим луғати").

Керакли материаллар: талаб қилинмайди.

Ўқитиш усуллари.

Ўқитувчи машғулот якунида ҳар бир талабадан берилган саволлардан бирига ўз фикрини (бир гап орқали) қисқача баён этишни сўрайди:

- Бугунги машғулотда Сиз учун энг муҳим нарса нимадан иборат?
- Бугунги машғулотда энг муҳим қандай кўникмани орттирдингиз?
- Ҳаётингизда сўз эркинлиги ва ўз-ўзини ифодалаш билан "адоват тили" ўртасидаги чегарани қандай белгилай оласиз?

Ўқитувчилар учун тавсиялар.

Талабаларнинг билдирган фикр-мулоҳазалари бошқа талабалар томонидан муҳокама қилинмайди ёки шарҳланмайди. Ўқитувчи ўқувчиларнинг фикрини баҳоламайди. Албатта, ўқитувчи талабаларга билдирган фикрлари ва мулоҳазалари учун миннатдорчилик билдириши мумкин.

Аxbорот шарҳи

"НАФРАТ НУТҚИ" ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ ЎРТАСИДАГИ ЧЕГАРАНИ АНИҚЛАШ: ХАЛҚАРО АМАЛИЁТ

Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 19-моддаси (УДХР) фикр ва сўз эркинлигини кафолатлайди, уни инсоннинг асосий ҳуқуқи сифатида белгилайди: "ҳар бир инсон фикр ва сўз эркинлиги ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ аралашувсиз ва фикр юритиш эркинлигини ўз ичига олади." Бу ҳуқуқ демократик тараққиётга эга давлатлар конституцияларида мустаҳкамланган. "Адоват тилини тушунтириш" қўлланмаси муаллифлари (ARTICLE 19) шунини таъкидлайдилар: "шахс даражасида сўз эркинлиги инсон тараққиёти, кадр-қиммати ва ўз-ўзини англашнинг калитидир. Давлат миқёсида сўз эркинлиги муваффақиятли бошқарув мезони ва шунинг учун иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт учун муҳимдир. Сўз эркинлиги ҳуқуқи кенг кўламга эга, масалан, бошқа одамлар кенг маънода тажовузкор бўлишлари мумкин бўлган фикр ва ғояларни ифодалаш учун камситувчи табиатдаги ифодаларни ўз ичига олиши мумкин".

Шунини таъкидлаш керакки, сўз эркинлиги ҳуқуқи мутлақ эмас ва ҳар қандай давлат муайян шароитда бу ҳуқуқни халқаро инсон ҳуқуқлари қонунчилигига мувофиқ равишда ўзгартириши ёки чеклаши мумкин. Камси-

тишсиз барча учун кадр-қимматини ҳимоя қилиш "адоват тили"га энг кўп жавоб беришга, шу жумладан, сўз эркинлигига бўлган чеклашларга ундайди. "Адоват тили"га жавоблар, жумладан, уни тақиқлаш кўпинча миллий хавфсизлик, жамоат тартиби ва жамоат ахлоқини ҳимоя қилиш билан ҳам оқланади. Бироқ, бу мақсадлар шахсни камситишдан ҳимоя қилиш мақсади билан бирлашганда, ифодани чекловчи чоралар осонгина ҳаддан ташқари кенг ва суистеъмол қилиниши мумкин.

"Адоват тили" ягона таърифнинг йўқлиги, сўз ва фикр билдириш эркинлигининг чегараларини аниқлаш мунтазам қизғин мунозараларга, ушбу тушунчаларни талқин қилиш бўйича позициялар тўқнашганда ёки уларнинг ҳомийлигида зиддиятли вазиятларга, сўз эркинлигини ҳимоя қилиш ва "адоват тили"га қарши курашга таъсир қилади.

Халқаро ташкилотлар адоват тилининг олдини олиш бўйича воситаларни ишлаб чиқмоқдалар, бу фуқароларнинг сўз эркинлиги ҳуқуқига таъсир қилмасдан адоват ва нафрат сўзларини камайтириш бўйича самарали чораларни кўришга ёрдам беради.

ARTICLE 19 (Артикль 19) ташкилоти "Сўз эркинлиги ва тенглик бўйича Кемден тамойилларини" ишлаб чиқди. Ушбу ҳужжат сўз эркинлигини ҳурмат қилиш ва тенгликни таъминлаш ўр-

тасидаги мувозанат бўйича кенгрок консенсусни таъминлашга қаратилган 12 тамойил (принцип) ва тавсиялар тўпламидир. Ушбу тамойиллар сўз эркинлиги ва тенглик асосий ҳуқуқлар эканлигини ва уларни амалга ошириш инсоннинг барча ҳуқуқларидан фойдаланиш ва ҳимоя қилиш учун зарурлигини тушунишга асосланган. Шунга асосан бу тамойиллари ирқий нафратни қасддан қўзғатиш каби баъзи бир нутқ шакллари шу қадар хавфли эканлигини билдириб, уни тақиқлаш муҳим эканлигини таъкидлайдилар. Ушбу чекловларни суистеъмол қилмаслик учун бундай томошаларни тақиқловчи қоидалар аниқ белгиланган бўлиши керак.

Бирлашган миллатлар ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари бўйича ташкилоти ҳомийлигида 2012 йилгача Рабат ҳаракат режаси ишлаб чиқилган бўлиб, унда жиноят қонуни билан тақиқланган нутқ шакллари текшириш тести мавжуд. Бу сўз эркинлиги тугайдиган ва тақиқланган адоват сўзлари бошланадиган чегарани белгилашга ёрдам беради.

Рабат ҳаракат адоват тилини аниқлашда сўз эркинлигига чекловлар қўйиш учун юқори чегарани белгилашни таклиф қилади. Зарур бўлган зўравонлик мезонлари шунинг англатадики, фақат энг жиддий ва ҳиссий жиҳатдан ҳақоратланиш адоватни қўзғатиш деб таснифланади. Нафрат даражасини баҳолаш учун мумкин бўлган параметрларга асосланган айтилганларнинг адоват сўзларининг оғирлиги, маърузачи томонидан етказилган зарар даражаси, баёнотларнинг салмоғи ва сони ва ошкоралик даражаси кириши мумкин. Шу муносабат билан, жино-

ий жавобгарликка тортилиши керак бўлган баёнотларни аниқлаш учун 6 қисмли тест ишлаб чиқилди.

1. *Контекст.* Контекст, аниқ баёнотлар ҳақиқатан ҳам камситиш, душманлик ёки зўравонликни рағбатлантирадими ёки ният ва / ёки сабабга бевосита боғлиқ бўлиши мумкинлигини баҳолашда жуда муҳимдир. Контекстли таҳлил баёнот берилган ёки тарқатилган пайтда ҳукмрон бўлган ижтимоий ва сиёсий контекстда баёнотни жойлаштириши керак.
2. *Нотиқ.* Маърузачининг жамиятдаги мавқеи ёки ўрни, хусусан, айтилган нутқнинг керакли аудиториясига нисбатан шахс ёки ташкилотнинг позициясини ҳисобга олиш керак.
3. *Ният.* ФСХТХ 20 модда ниятни тахмин қилади. Эътиборсизлик ва эҳтиётсизлик 20 моддани қўллаш учун етарли асос эмас. Бу фақат тарқатишни эмас, балки "ташвиқот" ва "нафратни қўзғашни" талаб қилади. Шу муносабат билан, мақолада гап объекти, гап мавзуси ва аудитория ўртасидаги муносабатларнинг учбурчаги мавжудлиги назарда тутилган.
4. *Мазмун ёки шакл.* Баёнотнинг мазмуни суд муҳокамасининг асосий объектларидан бири ва нафрат уйғотишнинг асосий таркибий қисмидир. Мазмунни таҳлил қилиш баёнотнинг қанчалик бевосита ва провокацион эканлигини аниқлашни, шунингдек, шакл ва услубни, сўзловчи томонидан илгари сурилган далилларнинг хусусия-

тини, аргументнинг мувозанатини ва бошқаларни ҳисобга олишни ўз ичига олади.

5. *Ошкоралик даражаси.* Ушбу мақола айтилган сўзнинг қулайлиги, адресат характери, тингловчиларнинг аҳамияти ва ҳажми каби элементларни ўз ичига олади. Кейинги фикрлар: баёнот оммавийми, уни тарқатиш воситалари нимада. Шунингдек, қуйидаги: баёнот битта варақа орқали тарқатилганлиги, оммавий ахборот воситаларида ёки интернет орқали тарқатилганлиги, нашрнинг меъёри, миқдори ва кенглиги қандай, аудиторияда ҳаракат қилиш имконияти борми, ташвиқот чақириқларга мувофиқ баёнот (ёки бадий асар) тор доирада тарқатилганми ёки жамоатчиликка маълум бўлганми деган саволларга жавоб беради.
6. *Мурожаатни амалга ошириш эҳтимоли, шу жумладан муқаррарлиги.* Нафратни қўзғатиш, таърифга кўра, туб томиригача жиноят. Айтилган сўзнинг жиноят деб тан олинishi учун айтишга ундовчи ҳаракатни бажариш шарт эмас. Бироқ, маълум даражада, потенциал зарарланиш ҳавфини аниқлаш керак. Бу шуни англатадики, судлар ушбу вазиятда мақсадли гуруҳга қарши ҳақиқий ҳаракатни қўзғатиши мумкинлиги эҳтимоли борлигини аниқлаб олишлари керак, чунки бу ҳолда тўғридан-тўғри сабабий боғлиқлик кўрсатилиши керак.

Ўтказиш усуллари.

Талабаларни икки гуруҳга ажратиб, орасидан модераторни аниқлаш лозим. Иккала гуруҳ ҳам ишни ўрганиб, Рабат ҳаракат режасининг 6 та мезони бўйича таҳлил қиладилар:

1. Контекст.
2. Нотиқ.
3. Ният.
4. Мазмун ва шакл.
5. Ошкоралик даражаси.
6. Мурожатни амалга ошириш эҳти-моли, шу жумладан муқаррарлиги.

Бир гуруҳ иштирокчилари ҳар бир қисмга далиллар келтириб, ўз натижаларини тақдим қиладилар. Иккинчи гуруҳ биринчи гуруҳга қарши чиқади. Агар биринчи гуруҳнинг далиллари етарли бўлмаса ёки келишмовчиликлар юзага келганда, иккинчи гуруҳ ўз далилларини тақдим этади.

Кейс намуналари:

Россиялик TikTok-блогери Владимир Горяинов, ҳамда Володя XXL номи билан машҳур бўлган шахс, ўзининг YouTube каналида, обунчиларнинг гейларга муносабати ҳақидаги саволларига жавоб берар экан, у шундай деди: "агар менда имконият бўлганда (...), мен барча бадбўй ҳид тарқатувчи одамларни отиб ташлар эдим. Нима учун улар яшашлари кераклигини ҳеч ҳам тушунмайман." Блогер постни чоп этган вақт-

да ижтимоий тармоқларда турли плат-формаларда 300 дан 700 минг абонентга эга бўлди.

Франция Президенти Макрон "Исломи инқирозга учраган дин" деб таърифлайди ва "Франциядаги исломий сепаратизм"га қарши курашишга қаратилган қонунларни кескин кучайтириш режаларини эълон қилди. Унинг фикрича, Францияда яшовчи мусулмонларнинг 6 миллионга яқини ўзларининг "қарши жамиятини" тузишни хоҳлашади. У бошқа чоралар қатори мактаблардаги ўқув дастурларини янада қаттиқроқ назорат қилишни ва Франция масжидларини чет элдан молиялаштиришни тақиқлашни таклиф қилади.

Ўқитувчига тавсиялар.

Талабаларга маълум бир мамлакатда сўз эркинлиги ва адоват тили ўртасидаги чегаралар қандай белгиланганини аниқлаш учун, халқаро тажрибага мисоллар келтириш муҳим. АҚШ ва Франция тажрибасини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Лекин Марказий Осиё давлатлари тажрибасига кўпроқ эътибор қаратишимиз лозим.

АҚШ тажрибаси

1977 йили Холокостдан омон қолган Сол Голдстайн, Американинг Миллий Социалистик (фашистлар) партияси Иллинойс штатининг Чикаго шаҳри атрофидаги Скокида юриш ўтказишни режалаштираётганини билиб, қаттиқ ғазабланди. Скокида жуда кўп сонли яхудийлар яшаган, улардан олти минг киши, Голдстайн сингари, улар ҳам Холокостдан омон қолган. Фашистлар свастика билан ўз шаҳарлари бўйлаб юришади, деган фикр улар учун чидаб бўлмас эди. Скоки яхудийлар жамияти аъзолари суд жараёнида гувоҳлик билдириб, Миллий-Социалистик партияга қарши судга мурожаат қилишди. Голдстайн концлагердаги маҳбусларнинг ҳаётини батафсил баён қилганига ва ўз шаҳридаги парадда фашистлар Германиясининг рамзларини кўриш қанчалик азоб бўлишини тушунтириб берганига қарамай, Скоки яхудийлар жамияти шаҳар ҳокимиятидан юришни тақиқлаш тўғрисидаги қарорга эриша олмадилар. Ушбу ҳукмга бошқалар, шу жумладан АҚШ Олий суди ҳам эргашди. Улар ҳукми Миллий социалистлар фойдасига қабул қилдилар. Судьялар конституциявий равишда марш ўтказиш ва ҳатто свастика ва бошқа атрибутларни намойиш қилиш ҳуқуқи билан ҳимояланган деб ҳисоблашди.

АҚШ Конституциясига киритилган биринчи ўзгартириш федерал ҳукуматга бировнинг ўз фикрини билдири-

шига тўсқинлик қилишини ёки бировни: "Конгресс ўз ва матбуот эркинлиги ёки халқнинг тинчлик намойишларини уюштириш ҳуқуқини тақиқлайдиган ҳеч қандай қонун қабул қилмаслиги керак" деган сўзларини тақиқлайди. Дастлаб у сиёсий ифода эркинлиги ва муҳолифат газеталарининг ҳукумат томонидан ёпилишини олдини олиш учун қабул қилинган, аммо вақт ўтиши билан Олий суд унинг фаолиятига норозилик намойишлари ва бошқа ифода шакллари ҳам назорат қилиш ҳуқуқини берди.

Кўшма Штатларнинг асосчилари, сўз эркинлигини ҳимоя қилишнинг ягона йўли ҳар бир инсонни, ҳатто фикрлари кўпчиликни қониқтирмаганларни ҳам ҳимоя қилиш эди. Судлар Мартин Лютер Кинг ва унинг тарафдорларининг АҚШдаги адолатсизлик ва ирқий сегрегацияга қарши юриш ҳуқуқини ҳимоя қилганида буни тасдиқлади. Маҳаллий ҳокимиятнинг қаршиликларига қарамай, Кингнинг нутқларига, уюштирган норозилик намойишларига зўравонликка даъват бўлмаганлиги сабабли рухсат берилди. Биринчи тизим Кинг тарафдорларининг ҳаракатларини ҳимоя қилди. Кўп ҳолларда фойдаланиш ҳолатлари ўрнатилди: шаҳарларда фуқаролар ҳуқуқлари тарафдорларини юришлардан маҳрум қилиш учун қонуний асос йўқ эди, чунки улар фаолларнинг айтмоқчи бўлган гапларини ёқтирмадилар. Ку-

Клукс Клан оқ танли ирқчи ташкилотнинг етакчиси Огаё штатида қора танлилар, яҳудийлар ва АҚШ ҳукуматидан қасос олишга чақириқ билан чиқиш қилганида, Олий суд уни зўравонлик қўзғатгани учун ҳибсга олмайди, чунки у ҳеч кимга таҳдид қилмаган. Аммо Ку-Клукс-Клан аъзолари Виржиниядаги маълум бир афроамерикалик оилага таҳдид қилганда, Олий суд уларнинг мудофааси Биринчи тузатишни қўллай олмайди ва айбдорлар жавобгарликка тортилиши керак, деган қарор чиқарди.

Юқоридаги фикрлардан шундай хулоса қилиш мумкин: биринчи ўзгартириш барча сўзларга тааллуқли эмас. Мезон шундан иборатки, нафрат ва адоват сўзлари зўравонлик ёки бошқа ноқонуний хатти-ҳаракатларга олиб келади деган тахминлар мавжуд. Дарҳақиқат, агар судлар маълум бир шахсга яқинда таҳдид қилиш ёки бошқаларни зўравонликка ундаш борлигини аниқлаган бўлса, бундай нутқ жиноий жавобгарликка тортилади ва ҳукумат қонуний равишда чора кўришга ҳақли.

Франция тажрибаси

Charlie Hebdo (Шарли Эбдо, ўзб. «Чарли ҳафтаномаси») — Франциянинг сиёсий сатира журнали. Карикатуралар, маърузалар, мунозаралар ва конфромистик бўлмаган латифаларни нашр этади. У салбий дунёвий позицияларни эгаллаб, француз ва чет эл сиёсатчиларини, ислом ва насронийларни масхара қилади, мунтазам равишда ўта қизғин ва халқаро можароларни келтириб чиқаради. Charlie Hebdo 2015 йилда ҳужумга учраган: журнал экстремистик ислом ташкилоти раҳбарларидан бирининг карикатурасини нашр этгандан кейин Париждаги офисда 12 нафар ходим отиб ташланган. Бу журнал ходимларини тўхтата олмади, улар ўтқир ва провокацион мултфильмларни нашр этишда давом этмоқда. 2020 йил октябр ойида 18 ёшли диний ақидапараст сўз эркинлиги дарсида Charlie Hebdo журнаlining карикатураларини муҳокама қилган мактаб тарихи ўқитувчиси Самуэл Патининг бошини кесиб ташлади. Франция Президенти Эмануэль Макрон Францияда экстремизм, исломчиларни қоралаб, сўз эркинлигини ҳимоя қилиб, Франция халқи сўз эркинлигини ҳимоя қилишда давом этишини ва мусулмонларнинг ҳақоратомуз карикатураларидан воз кечмаслигини ваъда қилди. Бу позицияни йирик француз сиёсатчилари қўллаб-қувватлаган, улар Макронни шахсан қўллаб-қувватламаслигини балки, Франция президентини қўллаб-қувватлашларини таъкидладилар, чунки мамлакат ва унинг қадриятларига ҳужум қилинмоқда эди.

Бунга жавобан мамлакат бўйлаб яна бир қатор ҳужумлар уюштирилди: Ницада ҳужумчи пичоқ билан ибодатхо-

нага кирди, Лионда черковнинг аббати отиб ташланди. Ислом дунёсининг бир қисми расмий Париж позициясига қарши оммавий норозилик намойишлари билан муносабат билдирди, ижтимоий тармоқларда глобал оммавий уюшган иш чоралар бошланди: # Франция махсулотларидан воз кечамиз (бойкот) ёки Францияга йўл йўқ (бойкот)# ("boycott French products" ва "boycott France").

Миср Президенти Абдель-Фаттах ас-Сиси 1,5 миллиарддан ортиқ одамни хафа қилганлиги учун, Францияда сўз эркинлигини чеклаш кераклигини айтиб, шундай фикр билдирди: "Бизнинг ҳам ўз ҳуқуқларимиз бор. Шунингдек, биз диний ҳис-туйғу ва қадриятларимизни ҳимоя қилиши ҳуқуқига эгамиз."

Charlie Hebdo ходимлари ўзининг тамойилларидан воз кечмасдан, 2020 йил ноябрь ойида журналнинг янги муқовасини намойиш этди: унда ярим-яланғоч кабаре раққослари тасвирланган. Карикатура остида "Франция ҳар доим Франция бўлиб қолади" деган ёзув бор. Франция ҳукумати вакили Габриэль Атталь айтишича, "беқарорлаштириш ва қўрқитиш уринишлари"га қарамай, Франция "ҳеч қачон ўз тамойиллари ва қадриятларидан воз кечмайди". "Мен пайғамбар Муҳаммаднинг карикатураларини нашр этиши билан боғлиқ мусулмонларнинг ҳис-туйғуларини тушунаман, аммо ҳукумат уларнинг нашр этилишига ҳеч қандай алоқаси йўқлигини, бу ҳукумат билан боғлиқ бўлмаган эркин ва мустақил оммавий ахборот воситаларининг фикри", деб таъкидлайди Макрон Ал-Жазира телеканалига берган интервьюсида.

2020 йилнинг бошида тинчликпарвар ва Медиа-технологиялар мактаби мутахассислари Марказий Осиё давлатларида сўз эркинлигига босим ўтказаётган фактларни қайд этган эди. Уларнинг сони 2019 йил билан солиштирилганда, икки баробар кўпроқ. 2020 йилнинг атиги 4 ойида Интернетда журналистлар, блогерлар ва фикр етакчилари ҳамда оддий фойдаланувчиларнинг сўз эркинлигига нисбатан турли хил чекловларнинг 38 ҳолати хужжатлаштирилди. Қозоғистон Республикаси, Қирғизистон Республикаси ва Ўзбекистон Республикасидаги таҳлил қилинаётган ҳолатлар динамикаси шуни кўрсатадики, чекловлар ва цензуранинг чўққиси фавқулодда чораларни жорий этиш чоғида юз берган.

Вазиятни таҳлил қилишда, Медиа-технологиялар мактаби экспертлари пандемиянинг тарқалишига қарши экстремал чора-тадбирларнинг аниқ оқланишига ва долзарблигига қарамасдан, қатор тенденциялар карантин кўтарилгандан кейин узоқ давом этиши мумкин бўлган сўз эркинлигига жиддий таҳдидларни кўрсатмоқда.

Белгиланган фавқулодда чоралар сўз эркинлигини чеклаш ва режимни танқид қилишни тўхтатиш учун асос сифатида ишлатилган. Ҳукумат тактикаси "фавқулодда ҳолат пайтида қасддан ёлғон маълумот тарқатгани" учун санкциялардан тортиб, "халқнинг миллий менталитетига зид" деб кон-

тентни цензура қилишгача ва журналистларнинг пандемияни ёритиш учун аккредитациясидан воз кечиш учун сўз эркинлигига босим ўтказишнинг турли усулларини ўз ичига олган.

Журналистлар расмий маълумотларга фақат давлат идораларининг онлайн брифинглари орқали кириш имконига эга эдилар. Шунинг учун улар тўлақонли материал тайёрлашга ва пандемия ҳақида жамоатчиликни хабардор қилишга имконсиз эдилар, бу эса, вазиятни қийин эканини тушунишни қийинлашишини ва қандай қилиб тарқалишининг олдини олишни қийинлаштирди. "Асосий зарба фуқаролик жамияти фаоллари ва фойдаланувчиларига таъсир этди", дейди вазият таҳлилчиси.

Қозоғистон Республикаси

Қозоғистон Республикасининг жанубий пойтахти Олмаотадан фуқаролик фаоли ва блогер Алнур Иляшев апрель ойида "фавқулдда вазият ҳолатида ёлғон маълумот тарқатгани" учун жиноят кодексига биноан икки ойга ҳибсга олинган. Чимкентлик журналист Зауре Мирзаходжаева уй қамоғига олиниши тўғрисида қарор қабул қилинди. Унга нисбатан "қасддан ёлғон маълумот тарқатгани учун" хизмат текшируви ўтказилди. Фуқаролик фаоли Арман Хасенов видеоёзуви учун КНБ қамоқхонасига жойлаштирилган ва биринчи президентнинг шаъни ва қадр-қимматига тажовуз қилганликда айбланган.

2020 йил март ойида қозоғистонлик Диаз Молдалимов ўзининг You Tube каналида видеолавҳа жойлаштириб, расмийларни ажратилган маблағга умид боғлай олмайдиган инсонлар, ишсиз қолганлар ёки карантин туфайли мажбурий таътилга чиққан одамлар тақдири ҳақида ўйлашга чақирди. У ушбу "атайлаб ёлғон маълумот тарқатганлиги" учун моддасига биноан айбланган.

Шунингдек, фуқаролик фаоли ва блогер Геннадий Крестянский ижтимоий тармоқларда жонли эфирда шаҳар ичкарасида ҳаракатланиш тақиқланмаган пайтда Олмаота шаҳри атрофидаги назорат-ўтказиш пунктларидаги вазиятни ёритди. Бироқ, унга фавқулдда вазият ҳолатини бузганлик учун маъмурий қонун бўйича айблов эълон қилинди.

Қирғизистон Республикаси

Қирғизистон Республикасидаги фавқулдда чоралар пайтида сўз эркинлигини бузишнинг энг ашаддий мисоллари орасида мутахассислар махсус хизматлар томонидан ҳибсга олинган фойдаланувчилар аввалги постлари ва видео лавҳаларидаги баёнотларини инкор этганидан сўнг Интернетда пайдо бўлган виждон азобининг онлайн актларини келтирмоқда. Баъзи ҳолларда улар сохта хабарлар тарқатишда, бошқа ҳолларда эса, провокацион хабарлар ёзишда айбланган. Профилактик интервьюлардан сўнг, ҳибсга олинганларнинг ҳар бири, ГКНБ маълумотларига кўра, "ёлғон маълумот тарқатишдан тавба қилган."

Бутун давр мобайнида 28 нафар Қирғизистон фойдаланувчиси, жумладан, Твиттерда микроблогни бошқараётган шифокор Бектур Апишев қўлга олинди. У ижтимоий тармоқда шифохонадаги шифокорларга сифатсиз ҳимоя воситалари тарқатилганлиги ҳақида хабар берди. Январ ойида Kloop.kg даги Элдиёр Бакиров ва Ҳамидулла Узоқов Қирғизистон Республикаси давлат божхона қўмитасининг собиқ раиси Р. Матраимов укасининг илтимосига кўра Қирғизистон Республикасининг Жанубий пойтахти Ўш шаҳар ички ишлар бошқармасига таклиф этилган. Аризачи уйини дрон билан тасвирга олинганлиги ва шу билан "шахсий ҳаёт"ни бузган одамларга нисбатан чора кўришларини талаб

қилган. "Чиндик" газетаси муҳаррири Турсунбек Бейшенбеков "2016 йилдан бери танқид қилинаётган мансабдор шахс учун" ҳарбий прокуратурага сўроқ қилиш учун чақирилган.

Март ойида блогер Элмира Сидиманова ижтимоий тармоқлардаги "минтақаларо адоватни қўзғашда гумон қилиниб (Қирғизистон Республикаси Жиноят кодексининг 313-моддаси)" пости учун ҳибсга олинган. Унинг жиноий иши ҳали ҳам судда кўрилмоқда.

Тожикистон Республикаси

2020 йилнинг июлида чоп этилган қўшма ҳисоботда инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳамкорлик (ИПХР) ва 19-моддасида мустақил журналистлар ва Тожикистон Республикасида оммавий ахборот воситалари олдида турган чеклашлар ва тўсиқларга мисоллар келтирилди.

Ҳисоботда таъкидланишича, 2020 йилнинг март ва апрель ойлари давомида Тожикистон ҳукумати пандемиянинг мамлакат бўйлаб тез тарқалиб бораётганини кўрсатувчи оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлардаги хабарларга қарамай, Тожикистон Республикасида коронавирус тарқалишини инкор этишда давом этган. Расмийлар ўз ҳаракатлари ошкоралигини таъминлашдан бош тортган, шунингдек, журналистларнинг саволларига жавоб бермаган. Гумон қилинган COVID-19 касаллиги тўғрисидаги оммавий ахборот воситаларининг хабарларига ўз вақтида муносабат билдириш ва оммавий ахборот воситаларидан огоҳликни ошириш ва вирус тарқалишини секинлаштирувчи

восита сифатида фойдаланиш ўрнига, ҳокимият салбий хабар тарқатганлар "жавобгарликка тортилиши" ҳақида огоҳлантирди. "2020 йил 30-апрелда коронавирус инфекцияси ҳолатлари расмий тасдиқлангандан кейин ҳам расмийлар мамлакатда COVID-19 билан боғлиқ вазият ҳақида материаллар нашр этилган оммавий ахборот воситаларини аҳоли ўртасида "ваҳима тарқатишда" айблашда давом этишди.

Fergana.news Интернет сайтнинг хабар беришича, 2018 йил декабрь ойида YouTubeда ҳижобга қўйилган тақиқни танқид қилган видеони жойлаштирган Германияда яшовчи тожикистонлик талаба ўз ватанида экстремизм бўйича судга тортилган. Худди шу мақола бўйича Москвада яшовчи таниқли ҳуқуқ ҳимоячиси Иззат Амонга қарши иш очилди. У "Нега ҳукумат ҳижобни тақиқлайди?" номли видеоларга тайёрлаб, YouTubeга жойлаштирган.

Ўзбекистон Республикаси

Уч нафар ўзбекистонлик блогер "қарантин қоидаларини бузганликда ва майда безорилик" учун 15 суткага ҳибсга олинган ва жаримага тортилган. Улар Амир Темур (тарихий шахс, ҳарбий саркарда, XIV аср) ҳайкали олдида видеофильмни суратга олишди ва ушбу видеони Интернетга жойлаштирдилар. Ирина Матвиенко, ўзбекистонлик блогер ва "Жим турма" онлайн-лойиҳаси муаллифи, ҳужжатларни расмийлаштирган ва жинсий зўравонликни фош қилган, уч ёшида жинсий зўравонликка учраган аёлнинг ҳикоясини эълон қилди. Расмийлар ушбу воқеани "миллий ахлоқий меъёрларга" зид деб олиб ташлашни буюрдилар.

Қўшимча материаллар

1. Кожевникова Г.В. Адоват тили: журналистнинг типологик хатолари. // Г.В. Кожевникова // Журналистларнинг можаролари; М. Григорян муаллифлиги остида — М.: Инсоқ ҳуқуқлари, 2006. -95-105 б.б.
2. Верховский А.М. Менинг тилим. Россия оммавий ахборот воситаларида этник ва диний мурасизлик муаммоси. // А.М. Верховский. — М.: РОО «Панорама» маркази, 2002.
3. Дубровский Д.В., Карпенко О.В. Рус тилидаги Интернетда адоват тили: адоват тилини тан олиш бўйича тадқиқот материаллари. // Д.В. Дубровский, О.В. Карпенко. — СПб: Санкт-Петербургдаги Европа университетининг нашриёти, 2003. — 72 б.
4. Евстафьева А.В. Оммавий ахборот воситаларида манипулятив усулларда "адоват тили"нинг айрим лингвистик маркерлари ҳақида. // А.В.Евстафьева // Башкир университетининг хабарномаси. — Том 13. — No 4. — 2008. — 994-996 б.б.

Асосий манбалар рўйхати

1. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. // URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
2. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт. // URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
3. Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence. [Таржима: Рабат ҳаракат режаси адоват тилига қарши курашишнинг амалий воситасидир. 2012 йил октябр ойида Мароканинг Рабат шаҳрида бўлиб ўтган БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича ташкилотининг йиғилишида қабул қилинган]. // URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/SeminarRabat/Rabat_draft_outcome.pdf
4. "Адоват тили"ни тушунтириш: амалий қўлланма. 2015. — ARTICLE 19, 2019 й. // URL: https://www.article19.org/wp-content/uploads/2015/12/A19_Hate-Speech-Report-2018-Russian.pdf
5. Бирлашган миллатлар ташкилотининг адоват тилига қарши курашиш стратегияси ва ҳаракатлар режаси. // URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/advising-and-mobilizing/Action_plan_on_hate_speech_RU.pdf

6. Сўз эркинлиги ва тенглик тўғрисидаги Кемден тамойиллари, — ARTICLE 19, 2009. // URL: <https://clck.ru/Tpegd>
7. Адоват тилига қарши сўз эркинлиги. [Электрон манба: ShareAmerica] // URL: <https://share.america.gov/ru/свобода-слова-против-языка-вражды>
8. Вазият таҳлили: пандемия даврида Марказий Осиё органлари томонидан сўз эркинлигига чекловлар узоқ муддатли оқибатларга олиб келади. [Электрон манба: Марказий Осиёда тинчликпарвар ва Медиа технологиялар мактаби]// URL: http://www.ca-mediators.net/ru/ru_news/5370-ogranicheniesvobodyvyrazheniya-v-period-pandemii-budet-imet-dogosrochnye-posledstviya.html
9. Марказий Осиёда сўз эркинлиги: минтақавий тенденциялар ва хусусиятлар: йиллик ҳисобот. [электрон манба: Марказий Осиёда тинчликпарвар ва Медиа технологиялар мактаби, 2019] // URL: www.ca-mediators.net
10. Қозоғистон ижтимоий тармоқларида адоват тилининг мониторинги - МЦЖ Medianet, 2017. // URL: https://www.academia.edu/35894758/Қозоғистон_ижтимоий_тармоқларида_адоват_тилининг_мониторинги_2017_Мониторинг_языка_вражды_в_социальных_сетях_в_Казахстане_2017
11. Сукутнинг ўз фикрини билдириш нархига нисбатан баҳоси. Тожикистонда оммавий воситаларининг ахборот эркинлиги. -IPHR, Article 19, Июль 2020. // URL: www.iphronline.org/wp-content/uploads/2020/07/RU-Media-Report-TJ.pdf
12. "Улар кўринмас, лекин улар доимо шу ерда". Ўзбекистонда оммавий ахборот воситаларининг цензураси ва эркинлиги, -Human Rights Watch, 2018, // URL: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/5ae3310c4.pdf>
13. Тожикистон: оммавий ахборот воситалари эркинлигига чекловлар COVID-19 пандемияси пайтида кескин сезилмоқда. // URL: <https://www.iphronline.org/tadzhikistan-ogranicheniya-svobody-sredstv-massovoj-informatsii-naibolee-ostro-oshhushhayutsya-vovremya-pandemii-covid-19.html>
14. Қирғизистон Республикасининг сайловолди ва сайловдан кейинги ҳаракатларида адоват тили. Якуний ҳисобот, 4.12.20 [электрон манба: Марказий Осиёда тинчликпарвар ва Медиа технологиялар мактаби]// URL: <http://www.ca-mediators.net/ru/issledovaniya/media-monitoring/>